

A családi kohézió trendjei a gyermekes családokban

A kohézió színe és fonákja¹

Harcza István

istvan.harcza@yahoo.com

Beérkezés: 2013. 09. 15.

Átdolgozott változat beérkezése: 2014. 03. 20.

Elfogadás: 2014. 03. 27.

ÖSSZEFOGLALÓ: A családi kötődésekre, tehát a családi kohézióra vonatkozóan viszonylag kevés empirikus ismeretünk van. Sőt maga a fogalom is a hazai és a nemzetközi szociológiában egyaránt ritkán jelenik meg. A kötődések egyik legfontosabb szeletét a szűkebb és tágabb család közös tevékenységei alkotják. Kutatásunk egyik alapvető kérdése az, hogy vajon lehet-e összefüggést találni a strukturális változások és a családi együttléttel töltött idő nagysága között? E kérdés mögött az a hipotézis húzódik meg, hogy a jóléti társadalmakban erőteljes verseny folyik az „időért”, és kérdéses, hogy e versenyben az anyagi gazdagodásra való törekvés, vagy inkább a családi kötődések erősítése, mint jóléti érték kerül előtérbe. Jelen tanulmány empirikus adatokra alapozva megpróbálja értelmezni a kohézió lehetséges jelentését, illetve annak működését a mindennapok világában.

KULCSSZAVAK: családi kohézió, gyermekes családok, időfelhasználás

Bevezetés

A tanulmány központi kérdése a családi kohézió, amelynek fogalma, valamint elméleti-módszertani kidolgozottsága a nemzetközi szociológiában is meglehetősen hézagos, idehaza pedig inkább a szociológia „fehér foltjának” tekinthetjük. A nemzetközi szociológiai gyakorlatban még ritkább a családi kohézió időmérleg-életmód vizsgálatok alapján való megközelítése, a hazaiak pedig meg sem jelenik. Amerikai kutatók körében a legkiterjedtebb a családi időfelhasználásra alapozott megközelítés, ám a kapott eredményeknek a kohézió rendszerében való értelmezése itt is ritka.

Nemzetközi kutatások egyik kulcskérdése az, hogy milyen legyen az ideális szülői szerepmegosztás, tehát az anyák és az apák szerepe a család közös fenntartásában és a szülői szerepek együttes ellátásában (*coproviders and coparents*). Az amerikai és

¹ Az írás előzetes változatát a Csíkszeredán, 2013. május 26-án rendezett Andorka-konferencián mutattam be, az Andorka Rudolf munkássága előtt való tisztelgés jegyében. Ezt követően 2013. november 18-án Budapesten a Fényes Elek Műhely (FEM) és a Szociológiai Szemle közös műhelyvitáján került megtárgyalásra a korábbi írás módosított változata. Ezúton is szeretnék köszönetet mondani a viták résztvevőinek értékes észrevételeik megfogalmazásáért, valamint a jelen írást bíráló lektoroknak is.

más nemzetközi adatok is azt jelzik, hogy az utóbbi 2–4 évtizedben jelentősen növekedett a foglalkoztatott anyáknak és apáknak a gyermekek gondozásával és nevelésével (*primary child care*) kapcsolatos időráfordítása. E folyamat komoly értelmezési dilemmákat vetett fel, hiszen a 60-as évekre jellemző familizmus után – legalábbis utólag már így értelmezi a társadalom és a szakemberek is ezt a kort – nem könnyű a társadalmi fejlődés menetében logikailag elhelyezni az új trendet. Konkrétan, ha a jelenlegi, kevésbé családbarátnak tekintett időszakban a szülők több időt fordítanak gyermekeikre, mint a korábbi családbarátnak vélt időszakban, akkor mind a múlt, mind a jelenre vonatkozó magyarázatok revízióra szorulnak. A szerzők saját bevallásuk szerint a folyamat értelmezésében csak feltételezésekre tudnak támaszkodni (Liana et al. 2004).

A kérdés tehát nyitva áll, és a kutatók további empirikus vizsgálatoktól várják a magyarázatot arra vonatkozóan, hogy a szülők – a gyermekek jólléte érdekében – miért fordítanak több időt gyermekeikre.

Jelen tanulmány a fentiekben megfogalmazott további kutatások iránti igény jegyében született. Először is a szülő-gyermek kapcsolat megfelelő értelmezése érdekében néhány kulcskérdést fogalmazott meg:

1. Milyen értelmezési csapdák jelenhetnek meg, amikor a kutatók a gyermekek gondozásával és nevelésével kapcsolatos időráfordítás alapján mérik a társadalom családbarát jellegét?²
2. Vajon a szokásos fogalmak és a hozzájuk rendelt rendezőelvek elégséges keretet adnak-e a szülő-gyermek viszony, és ezen túlmenően a családi kohézió megfelelő értelmezéséhez?
3. Vajon tényleg a szabadidejüket áldozzák fel a mai szülők a gyermekekkel való intenzívebb törődés érdekében?

Úgy véljük, hogy az e kérdésekre adott válaszok jelentősen hozzájárulhatnak a családi kohézió méréséhez és értelmezéséhez, amelynek elmélyültebb vizsgálatához jelen írás csupán az első lépések megtételére vállalkozhatott.

Az írás alapvetően a hazai (1986–1987., 1999–2000. és 2009–2010. évi) időmérleg-életmód vizsgálatokból származó adatokra támaszkodik, amelyek alapján ismert, hogy az utóbbi negyedszázadban jelentősen megnőtt a gyermekek gondozására és nevelésére fordított idő (Harcsa 2013). Mindez teljes mértékben egybevág a nemzetközi tapasztalatokkal (Guryan, Hurst és Kearney 2008).

Családi kohézió az empirikus szociológiában

Az utóbbi évtizedekben a hazai demográfiai és szociológiai elemzések folyamatosan nyomon követték a családszerkezeti változásokat, és ezek értelmezésére kialakul-

² Hasonló értelmezési csapda veszélyét hordozzák magukban azok a hazai kutatási eredmények is, amelyek szerint a magyar népességben meglehetősen magas értékeket jeleznek a kívánatos gyermekszámra vonatkozó mutatók, miközben a ténylegesen vállalt gyermekszám ettől jelentősen elmarad.

tak a különböző elméleti megközelítések.³ Az empirikusan megragadható tényekre, illetve az ezekre alapozott összefüggésekre támaszkodva gyarapodtak a családformálódásra vonatkozó részben igazolt, részben hipotézisekre alapozott nézetek is.⁴

Az elemzések jelentős része szélesebb összefüggésrendszerben, tehát a társadalmi és gazdasági folyamatokba beágyazva, így elsősorban a foglalkoztatottság, az iskolarendszer, a népesedés- és családpolitika terén bekövetkezett változások tükrében értelmezte a családformálódás aktuális trendjeit. Azt lehet tehát mondani, hogy ezekről a strukturális változásokról, valamint azoknak a családszerkezetre gyakorolt hatásairól viszonylag jól dokumentált képünk van.

Más a helyzet a családok belső életét, ezen belül is a családokat összetartó kötődéseket, tehát a családi kohéziót bemutató kutatások esetében, mert e téren csak viszonylag kevés empirikus ismeretünk van. Sőt maga a fogalom is viszonylag ritkán jelenik meg a hazai és a nemzetközi szociológiában egyaránt. A fogalmat elsősorban a szociálpszichológia és a pszichiátria, ezen belül is a családpatológia területén használják (Uruk, Sayger és Cogdal 2007), onnan került át a szociológiába. E körülmény meghatározó a jelen írás szempontjából is, hiszen a nemzetközi szociológiában nem találtam olyan kutatást és elméleti-módszertani leírást, amely a családi kohéziót a családtagok közösen végzett tevékenysége alapján méri és értelmezi, következésképpen az itt bemutatott kutatási eredmények újszerűek.

A kötődések egyik legfontosabb szeletét ugyanis a családi együttlét, pontosabban a szűkebb és tágabb család közös tevékenységei jelenítik meg. E tevékenységek formáit és a ráfordított idő nagyságát több tényező is meghatározza, így többek között a fentiekben már említett strukturális folyamatok (akár közvetett, akár közvetlen formában), az adott családforma, valamint a családokban rögzült értékek és minták.

Kutatásunk egyik alapvető kérdése az, hogy vajon lehet-e összefüggést találni a háttérben megjelenő strukturális változások és a családi együttléttel töltött idő nagysága között? E kérdés mögött az a hipotézis húzódik meg, hogy a jóléti vagy jólétre törekvő társadalmakban erőteljes verseny folyik az „időért”, és kérdéses, hogy e versenyben az anyagi gazdagodásra való törekvés, vagy inkább a családi kötődések erősítése, mint jóléti érték kerül előtérbe. A kérdés oly módon is megfogalmazható, hogy vajon a megélhetésre, tehát a keresőtevékenységre fordított idő – utóbbi negyedszázadban – bekövetkezett jelentős csökkenése kedvező hatással volt-e a családi együttlét formáira és a ráfordított idő nagyságára?

Természetesen ezeket az összefüggéseket bizonyos korlátok között lehet bemutatni, már csak azért is, mert mikroszinten a fentiekben említett strukturális fo-

3 E megközelítések közül is érdemes kiemelni a második demográfiai átmenet elméletét.

4 Ezek közül megemlíthető a családformák pluralizálódására vonatkozó nézet, amely viszonylag széles szakmai körben vált elterjedté. Azért tekinthető félig igazolt, félig hipotézisekre alapozott nézetnek, mert a rendelkezésre álló empirikus adatok a – pluralizálódás alatt értett – folyamatoknak csak egy szeletét tudják bemutatni. További értelmezési problémát vet fel az a körülmény is, hogy a kutatók jelentős része a pluralizálódás alatt új, korábban nem létező családformák megjelenését érti. Valójában arról van szó, hogy az utóbbi évtizedekben a korábban kisebb számban jelenlevő, és nem, vagy csak kevésbé elfogadott családformációk váltak mindinkább tömegessé. Ezért inkább a különböző családformákkal kapcsolatos társadalmi megítélés pluralizálódásáról lehet beszélni.

lyamatok és a kohézió is dinamikus jellegűek, ám az ezekre vonatkozó információk statikusak, tehát csupán egy-egy időpontra vonatkozó mérés alapján tudunk róluk képet alkotni.

Említettük, hogy a családi kohézió szociológiai vizsgálatában nem, vagy csak elvétve jelenik meg az időmérleg-vizsgálatokon alapuló megközelítés. Sőt magának a kohézióknak az értelmezése és annak tartalmi jelentése is alapvetően csak bizonyos területekre szorítkozik. Ezek közül is első helyen kell említeni a családon belüli nemi szerepeket, a munkamegosztást, a háztartás fenntartásával, gyermekvállalással kapcsolatos döntésekben való együttműködést, stb. (Harcsa 2014).

E kutatások azonban nem magát a kohéziót, hanem alapvetően a család működésével kapcsolatos kulcskérdéseket vizsgálva utalnak a családi kohézió alakulására. A kohézió fogalmának a használata is viszonylag ritkán fordul elő. Bizonyos értelemben kivételesnek tekinthető Szél Bernadettnek „A párkapcsolati összetartást segítő minták elemzése” című doktori értekezése, amely a kohézió szinonimájának tekinthető ’összetartás’ fogalmat használja (Szél 2010).

A szerző, empirikus adatok alapján, számos szegmensét mutatja be a párkapcsolati összetartásnak, amelyeket végső soron abból a szempontból vizsgál, hogy azok működésük során képesek-e a tartós párkapcsolatot elősegíteni, vagy elégtelen működésük váláshoz vezet.

Az időmérleg-vizsgálatokkal foglalkozó szakirodalomban sem jelenik meg a családi kohézió témaköre. Viszonylag sok tanulmány foglalkozik azonban a gyermekkel töltött idő alakulásával, illetve ezzel összefüggésben a családi munkamegosztással. A szülőknek a gyerekekkel eltöltött összes idejére vonatkozóan azonban csupán néhány olyan vizsgálatot találtunk, amelyek megközelítése viszonylag közel áll az általunk képviselt nézőponthoz (Österbacka, Merz és Zick 2012). E kutatások elsősorban a gyermekekbe való „befektetés” elmélete alapján vizsgálják a gyermekekkel töltött időt, bizonyos kiemelt tevékenységekre (étkezésre, háztartási munkára, szabadidőre és televíziózásra) koncentrálnak. A szerzők arra a következtetésre jutottak, hogy a szülőknek a gyermekekkel eltöltött ideje komoly mértékben hozzájárul a humán tőke újratermeléséhez.

Jelen elemzés egyrészt áttekintő képet kíván adni a családi kohézió kereteit meghatározó főbb strukturális változásokról, amellyel a családokat ért markáns hatásokat szeretnénk érzékelteni. Majd ezt követően, e hatások tükrében, empirikus adatokra alapozva megpróbáljuk értelmezni a kohézió lehetséges jelentését, illetve működését a mindennapok világában. E megközelítés alapvetően abból fakad, hogy a szerző az időfelhasználásra vonatkozó adatok alapján mutatja be a családi összetartás/kohézió jellemzőit.

A családi kohézió értelmezése

A vizsgálat céljától függően különböző módon lehet értelmezni a családi kohézió fogalmát, és miután a vizsgálati célok meglehetősen széles tartományt fognak át,

az írásnak nem célja a legkülönbözőbb vizsgálati célokhoz rendelt definíciók áttekintése.

Az egyik legelterjedtebb megközelítés Olson, Sprenkle és Russell (1979) nevéhez kötődik, mely szerint a családi kohézió a családon belüli kötődést jelenti (*bonding within the family*), s ezen belül két komponenst célszerű kiemelni: az érzelmi kötődést, amely összeköti a családtagokat, valamint az egyéni autonómia szintjét, amelyet a személyek megélnak a családi rendszerben.

A családot is, mint minden organikus közösséget, bizonyos kohéziós erők tartják össze, ám ennek formái az idők során jelentősen változtak. A családi közösség fenntartásában a korábbi (premodern) időszakokban érthetően a gazdasági összetartás játszott domináns szerepet. Ennek megfelelően a családok nemzedéki egymásra épülésében a családnak/háztartásnak, mint gazdasági egységnek kiemelkedő szerepe volt, ezért alakulhatott ki a családon belüli munkamegosztás, a nemi szerepek és a szülő-gyerek kapcsolat. E rendben többnyire „ideje” volt az együttlét különféle formáinak a munka és a társas élet világában egyaránt, ahol az érzelmi kötődésnek korántsem volt akkora szerepe, mint amelyet az Olson–Sprenkle–Russel szerzőtrío a mai viszonyokra alapozva fogalmazott meg. Ennek egyszerűen az volt az oka, hogy a gazdasági kényszerek időszakában az egyéni autonómiának sokkal kisebb szerepe volt, mint a mai modern korban. Éppen ezért az érintettek többsége számára a kötődés mértéke is korlátozott volt.

A fentiekből az is következik, hogy a családra értelmezett „kényszerszövetség” a korábbi korokra még inkább jellemző volt, mint például a Kádár-korszakban. Ha tehát a családi kohéziót vagy összetartást alapvetően az érzelmi kötődés és az egyéni autonómia mentén vizsgálánk, akkor társadalomtörténeti kitekintésben igen nagy változásokat rögzíthetnénk.

Az alaptrend azt mutatja, hogy a gazdasági kohézió komolyan mérséklődött, az érzelmi kötődés relatíve erősödött, és még markánsabb az egyéni autonómia erősödése. Mindebből azonban nem következik az, hogy a távolabbi jövőben is ez a tendencia lenne a meghatározó, ugyanis az egyéni autonómiák hangsúlyosabbá válásának is megvannak a határai.

Valószínű, hogy e tekintetben az egyes társadalmak között számottevő különbségek húzódnak meg, hiszen a család gazdasági kényszerei különbözőek az egyes társadalmakban, sőt azon belül is az egyes társadalmi csoportokban. A rurális gyökerű magyar társadalomban nyilván erőteljesebb a gazdasági kohézió, illetve összetartás vélt vagy valóságos szerepe, mint a nyugati társadalmakban. Ebből következően feltételezhető, hogy a családi kohézió fogalma kapcsán is bizonyos mértékig eltérő tartalmak jelenhetnek meg a hazai közfelfogásban. Azt mondhatjuk tehát, hogy *a strukturális kényszerek és lehetőségek alapvető mértékben meghatározhatják azt, hogy az adott társadalom tagjai mit értenek családi kohézióon.*

A családi kohéziót, mint a család működésének egyik meghatározó elemét már a 30-as években is említik egyes szerzők. R. Angell szociológus a kohéziót olyan di-

menzióknak tekintette, amelyben értelmezhetőek a családtagok közötti interakciók. E gondolat mentén indultak el a későbbi kutatások, és a kohéziót a családtagok közötti interakciók mérése révén próbálták megragadni. Az említett szerzők (Olson, Sprenkle és Russell 1979) a kohézióknak három típusát különböztették meg, amelyek három különböző szükségletet elégítenek ki: a társadalmi, anyagi és érzelmi szükségleteket.

Fontos vonás, hogy a kohézió nem feltétlenül jelent pozitív tartalmat (Baer 2002), miután egyaránt megjelenhet kockázati tényezőként, illetve védő faktorként. Az előbbire példaként említhetőek az olyan esetek, amikor a szülő kényszerből, vagy menekülési attitűddel, szinte fojtó módon rátelepedik a gyerekére. Mindezt figyelembe véve az érzelmi kötődés szempontjából a kölcsönösségnek, a mindenki számára pozitív tartalmakat jelentő egyensúlynak kiemelt szerepe van.

A viszonylag kevés szociológiai kutatás egy része a kohéziót a családi vásárlásokban való részvételen keresztül próbálja értelmezni, ezen belül is a döntési, valamint a felelősségi rendszerben való részvétel mértéke és jellege szerint vizsgálják a kohézió lehetséges kimeneteit (Miller és Tucker 1993). E kutatások a kohézió jellegét (szintjét) illetően négy típust szoktak elkülöníteni:

1. a *szabadon hagyó (disengaged)* kohézió: a család tagjai egymástól függetlenek, érzelmi kötődésük gyenge, a közöttük levő kommunikáció korlátozott;
2. az *egymástól elkülönülő családtagok (separated)* kohéziója: jellemző a gazdasági függetlenség, de az érzelmi kötődés erősebb, mint a szabadon hagyó családokban, és viszonylag szerény a családon belüli kommunikáció;
3. az *összekapcsolódó (connected) családok* kohéziója: alacsony szintű a gazdasági függetlenség, viszont erős az érzelmi kötődés és jó a családon belüli kommunikáció;
4. a *szoros hálóban (enmeshed) élő családok* körében jelentéktelen a gazdasági függetlenség, az érzelmi kötődések nagyon erősek, és a kommunikáció is intenzív, de csak egy irányban.

A kohézió szorosan kapcsolódik a családi életciklushoz, ezért alapvetően dinamikus kategória, következésképpen a statikus megközelítés többnyire korlátozott értelmezésre ad csupán lehetőséget (Baer 2002). A családi kohézió alakulása szempontjából a társadalmi-gazdasági vonatkozások mellett nagy jelentősége van az adott időszakban uralkodó normáknak, nevelési elveknek is.

Az amerikai szociológiában nagy hagyománya van a szülői szerepek időmérleg-technikával való vizsgálatának, ráadásul hosszú idősorokra támaszkodva kellő áttekintést tudnak nyújtani a hosszabb távú trendekről. Bár a kutatások az egyes folyamatokat többnyire nem a családi kohézió kontextusában vizsgálják, azonban a szülői szerepek értékelése kapcsán erre vonatkozóan is értékes háttér-információkat kapunk.

Különösen érdekesek az e területen kiemelt szakmai tekintélynek számító Liana C. Sayer, Suzanne M. Bianchi és John P. Robinson (2004) ezzel kapcsolatos megállapításai az amerikai társadalom vonatkozásában. „A konvencionális felfogással szemben adataink azt mutatják, hogy az anyák és az apák is a 90-es évek végén jóval több időt fordítanak a gyermekek gondozására, mint a »családorientált« 60-as években” (Liana et al. 2004). E megállapításban a trend tényének a közlése mellett az is érdekes, hogy a 60-as éveket az erőteljesebb familizmus időszakának tekintik.

Azt is érdemes megemlíteni, hogy a családi kohézióknak fontos szerepe van a családi tőke felhalmozásában és működtetésében, amit a Coleman (1988) által is megfogalmazott társadalmi tőke egyik alapvető pillérének tekinthetünk. A családi tőke felhalmozásában nagyon komoly társadalmi különbségek jelenhetnek meg, ezért szerepe jelentős a társadalmi differenciálódási folyamatokban is.

A kohéziót meghatározó strukturális folyamatok

A családi kohézió mindenkori alakulásának a családszerkezeti változások adják a szűkebb hátteret, következésképpen a kohéziót is csak ezekkel együtt lehet kellően értelmezni. A továbbiakban kiemelünk néhány fontosabb, a demográfiai magatartásban bekövetkezett változást, amelyek közvetve vagy közvetlenül is hatással lehetnek a családi kohézió alakulására.

1. *Későbbi életkorra tolódott a gyermekvállalás* (Kapitány és Spéder 2012). Ennek következtében a gyermeket vállalók jelentős része több élettapasztalattal rendelkezik, tudatosabbá válik a gyermeknevelés, a kötődés, a gondoskodás. Feltehetően növekedhet az esélye az elmélyültebb kohézióknak, ha a párok nem 18–24, hanem 30–39 éves korban vállalnak gyereket. A fokozottabb tudatosság terjedése mellett azonban erősödik a halogató magatartás is, amely részben a párválasztási határozatlanság, részben a gyermekvállalás halogálásában jelenik meg.
2. *Kevesebb gyermek születik, ám ahol van, ott felértékelődik.* A gyermekvállalás későbbi életkorra való kitolódása azzal jár együtt, hogy a „hezitálók” jelentős részét kiszűri az idő, ezért feltételezhető, hogy a gyermeket vállalók csoportja megalapozottabb attitűdökkel neveli gyermekét. Ez a hatás szorosan kapcsolódik az 1. pontban említettekhez. Az itt említett dilemmák értelmezésékor N. Schneider meglehetősen határozott nézetet képvisel az európai családok sokféleségét tárgyaló írásában. Arra az általános trendre alapozza nézetét, mely szerint „Ahol ... a gyermekek száma, valamint születésük időpontja racionális tervezés tárgyává válik, ott a szülővé válás motivációjaként egyre növekvő mértékben a gyermekek általi önmegvalósítás, a gyermek feletti öröm és a szülői szerep szubjektív életcélként való felfogása lép előtérbe” (Schneider 2009). A gyermeküket egyedül nevelő anyák egy részénél a jelenség és a mögötte meghúzódó kényszer különösen erőteljes lehet.

3. Csökkent a kettő, és növekedett az egy, illetve a három- és többgyerekes családok aránya, azaz a gyermekszámot illetően erősödött a polarizálódás, azonban ezen belül az egygyerekesek arányának a növekedése jóval jelentősebb.
4. *Tovább élnek együtt a gyermekek a szüleikkel* (Harcsa és Monostori 2012). Emiatt meghosszabbodik az együttélési szakasz, és ezzel együtt a gyermekek szempontjából kitágul az az életciklus, amely korábban viszonylag rövid ideig tartott. A kitáguló életciklus azonban konfliktusokat hordozhat magában, hiszen ekkor már az egyéni autonómiaigény szempontjából a gyermekek egyre inkább egyenrangú tagnak érzik magukat, és ahol ennek nincsenek meg a szubjektív és objektív feltételei, ott komoly feszültségek jelenhetnek meg.
5. *Kevesebb gyermek él többgenerációs családban*. Több generáció együttélésekor teljesen más jellegű kötődések alakulhatnak ki a tágabb családon belül, mint a nukleáris formációban. Az előzőben többféle impulzust adnak (és kapnak) a családi közösség tagjai egymásnak, mint a kétgenerációs családokban. Ily módon viszonylag nehéz azt a minőségi különbséget megragadni, amely a kétféle formáció között fennáll.

A családi együttlétre fordított idő mérésével kapcsolatos módszertani megfontolások

A kutatás a 25 év alatti gyermeket nevelő családokra irányult, azon belül is azokra, ahol legalább az egyik szülő foglalkoztatott volt (a minták elemszámai lásd az 1. táblázatban).⁵ Ez utóbbi lehatárolásra azért volt szükség, mert az időmérés-vizsgálatokban igen nagy eltérések vannak a foglalkoztatottak, illetve a munkaerőpiacon kívül levők időszerkezetében. A strukturális hatásokat tehát, amennyire lehetett, megpróbáltuk kiszűrni.

Az elemzés a KSH által végzett 1986–87., 1999–2000., valamint 2009–2010. évi időmérés-vizsgálatokra támaszkodik. Az időmérés-vizsgálatok mintájába háztartásonként többnyire csak egy felnőtt személy került.

Miután az életciklus mentén való differenciáltság kimutatása kiemelt szempont volt, ezért a 25 év alatti gyermekeket nevelőket⁶ – a gyermekszám és a gyermekek életkora alapján – további alsokaságokra bontottuk, valamint külön kezeltük a párkapcsolatban élő családokat és a gyermeküket egyedül nevelőket.

A kutatás első eredményeit közreadó elemzés (Harcsa 2014) részletesen tartalmazza az alkalmazott módszertant, ezért itt csak a kohézió mérésére használt változó képzésével kapcsolatos információkat mutatjuk be.

5 Az időmérés-vizsgálatok során háztartásonként többnyire csak egy felnőtt személytől kérdezik a részletes időmérés-adatokat, következésképpen az elemzett mintában azok a családok szerepelnek, ahol a megkérdezett foglalkoztatott volt. Az esetek kisebb részében olyan családok is bekerültek az elemzett mintába, ahol a pár másik tagja nem volt foglalkoztatott.

6 A gyermekekkel, családokkal foglalkozó statisztikák többnyire a 19 év vagy a 25 év alatti gyermeket nevelő családokat tekintik gyermeces családoknak. A 19–24 éves gyermekekre vonatkozó fogalmi kiterjesztést az indokolja, hogy a felsőoktatás kiterjesztésével párhuzamosan növekvő részarányt képviselnek azok a családok, amelyekben 19–24 év közötti gyermek él.

Miért tekinthető a társas együttléttel töltött idő a családi kohézió egyik fontos indikátorának?

Az idő nagyon fontos érték az emberek életében, és ha valamilyen tevékenységre időt szánunk, akkor annak komoly a jelentősége, sőt előfordulhat, hogy a befektetett idő hozadékára vonatkozó pozitív várakozások akár meg is haladhatják a később tényleges eredményt. A társas, ezen belül a családtagok együttlétben két – eredendően – pozitív érték összehatása jelenik meg, nevezetesen a kedvelt/szeretett személylyel/személyekkel való együttlét lehetősége, valamint a közösen végzett tevékenység fontossága. Természetesen az is a kohézió jellemzője, ha a tevékenység valamiért nem fontos vagy csak a kényszer tartja fenn, és/vagy a tevékenységben részt vevő partnerekkel inkább a hűvös viszony a jellemző. A kényszerhez részben hasonló motiváló tényező lehet a szükség, amely önmagában is elég erős lehet az összetartás megalapozásában.

Mindezt figyelembe véve elmondhatjuk, hogy *az idővel, mint mértékegységgel, a különböző tevékenységekkel, mint tartalmi elemekkel meg lehet fogni a szűkebb vagy tágabb családon belüli interakciókat, amit a kohézió leképeződésének tekinthetünk.*

A kohézió mérésére használt változók

A kohéziót a szülők részletes időfelhasználása alapján vizsgáltuk. Miután a nemzetközi szakirodalom alapján nem találtunk olyan módszertani megoldásokat, amelyek a szűkebb vagy a tágabb család, valamint az ismerősök társas együttlétét a napi időszerkezet egészébe beágyazva értelmezi, ezért új fogalmi kereteket kellett kialakítani.

Első lépésben arra kellett megoldást találni, hogy az időmérleg-technika alapján mérjük/becsüljük azt az időalapot, amely elvileg és gyakorlatilag keretet adhat a társas együttléttel töltött idő megfelelő értelmezéséhez, azaz alkalmas fogódzót kapjunk annak megválaszolásához, hogy e kereten belül miként lehet minősíteni a különböző irányú változásokat.

A társas együttlét vizsgálata szempontjából kiemelt jelentősége van annak, hogy mindhárom (az 1986–1987., 1999–2000. és a 2009–2010. évi) időmérleg-felvételben rögzítették azt is, hogy kivel együtt végezték az adott tevékenységet, valamint azt is, hogy ki volt még jelen. Az első az aktív együttlét, vagy másképpen közösen végzett tevékenységek bemutatásához szükséges, a második a passzív együttlét időtartamát rögzíti. A tanulmányban csak az aktív együttléttel töltött időt vizsgáljuk.

Az adatok értelmezése szempontjából alapvető kérdés, hogy a nap 24 óráján belül miként oszlik meg az egyedül, illetve társas környezetben töltött idő. Ennek meghatározásához előzetesen elvi döntést kellett hozni arra vonatkozóan, hogy melyek azok a tevékenységek, amelyeket elvileg társas környezetben is lehet végezni. Ez alapján négy nagyobb tevékenység kivételével mindent a családi kohézió szempontjából a társas környezetben végezhető tevékenységek közé soroltunk. E négy tevé-

kenység a következő: főfoglalkozású munka, főfoglalkozású munkával kapcsolatos közlekedés,⁷ tanulás⁸ és alvás.

E döntésnek részben elvi jelentősége volt, részben erre alapozva ki lehetett számítani a közösen végezhető tevékenységek időalapját, és a továbbiakban csak ezen időalapon belül néztük az egyedül, illetve társas környezetben végzett tevékenységek megoszlását. Itt jegyezzük meg, hogy a nemzetközi gyakorlatban nem használják a közös tevékenységek időalapját, és jelentős részben az ilyen és ehhez hasonló rendezőelvek hiánya miatt nem lehetett vizsgálni a családi kohézióknak a mindennapi életbe való beágyazottságát.

Emellett a nagyobb tevékenycsoportok esetében külön-külön is megnéztük a társas környezetben végzett idő alakulását.

Az aktív együttlétre vonatkozó változó értékeit a gyakoriságok alapján állapítottuk meg, amelynek eredményeként a párjával, a párjával és gyerekével, a gyerekével, valamint az egyéb formációban (a megkérdezett mellett családtagok, rokon és nem rokon személyek is részt vettek a tevékenységben) töltött aktív együttlét kategóriáit különböztettük meg.

Előre kell bocsátanunk, hogy a társas együttlét formájában megjelenő családi kohéziót alapvetően a szülő(k) és gyermek(ek) közötti interakciókban mutatjuk be.

1. táblázat: A minták elemszámai (N) a gyereket nevelők teljes sokaságában⁹

Családi állás és a felvétel éve	Iskolai végzettség			
	8 általános	Szaktanulmányképző	Érettségi	Felsőfokú végzettség
Párkapcsolatban élők				
Anya				
1986–1987	3737	909	1967	689
2009–2010	189	262	350	232
Apa				
1986–1987	3090	2006	1374	826
2009–2010	157	432	230	184
Egyszülős családok				
Szülő				
1986–1987	902	136	306	81
2009–2010	108	108	111	56

7 A főfoglalkozású munkával kapcsolatos közlekedést lehet ugyan társas környezetben végezni, azonban kihagyása mellett az azt jelenti, hogy a főfoglalkozású munkát, valamint az azzal kapcsolatos járulékos tevékenységet el kívántuk különíteni a többi tevékenységtől. Ez az elkülönítés bizonyos esetekben nehézkes, mert gyakori, hogy a szülő munkába menet viszi a gyermeket óvodába, iskolába. Ezekben az esetekben a közlekedésre fordított időt a társas időalaphoz soroltuk.

8 A családban szülői státuszban élő személyt elemezzük, tehát a tanulás nem a gyermekek tevékenységét jelenti, hanem azt az időt, amit a szülő tölt el tanulóval.

9 Az adatok 1986–87-re az embernapok számát tartalmazzák. A felvétel során négy alkalommal keresték meg a mintában szereplő személyeket, ezért az elemszámok halmozottan adják vissza a többszörös kérdésés értékeit. Meg kell említeni, hogy a minta kisebb részénél – a lemorzsolódás miatt – csak háromszori vagy kétszeri kérdésés szerepel. A 2009–2010. évi felvételből – más lehetőségek hiányában – csak azt az állományt használtuk, amelyben az egy alkalommal felkeresett személyek szerepeltek. Csak azokra az esetekre közöltük az adatokat, ahol legalább száz személy szerepelt az adott kategóriában.

Családi együttlét – a mindennapi közös tevékenységek tükrében

Jelen vizsgálat – kihasználva az időmérleg-felvétel adta lehetőségeket – a mindennapok felől közelíti a családi kohézió megnyilvánulási formáit, és arra helyezi a hangsúlyt, hogy mennyi időt töltenek el a családtagok közös tevékenységekkel. Fontos vonás, hogy e tevékenységekben mindenki aktív partner (a passzív együttlétet most nem vettük figyelembe), és hogy a tevékenység valamilyen közös feladat elvégzésére irányul. Ilyen közös tevékenységnek tekintjük például, amikor a szülő játszik a gyerekkel, kikérdezi a leckét, közösen kirándulnak, stb. Úgy véljük, hogy ezeken az interaktív kapcsolatokon keresztül viszonylag jól megragadható a „családi történések” mikrovilága. E mikrovilágon belül – a terjedelmi keretek miatt – alapvetően a szülő-gyermek közötti együttlét bemutatására fókuszálunk.

Ennek kapcsán megemlíthetők azok a nemzetközi kutatások, amelyek kimutatják az együttlét minőségének a fontosságát: eszerint a gyermekek jobban méltányolják az együtt töltött idő minőségét, mint annak mennyiségét (Turtiainen, Karvonen és Rahkonen 2007). Különösen fontos momentum az intimitás és a bizalom légkörének a fenntartása (Fallon és Bowles 1997). Felmerült továbbá, hogy a minőségi elemet tükröző indikátorok fontos komponensei lehetnek a családi kohézióval kapcsolatos jóllét bemutatásának. A kutatás részben megfelelő adatok hiányában ezzel a mentszettel nem foglalkozik.

A globális időkeretek alakulása

A családi együttlét jellemzőinek a bemutatása előtt célszerű kitérni az időfelhasználás szerkezetében bekövetkezett változásokra, hiszen a globális időkeretek jelentős mértékben behatárolják a közös tevékenységekre fordítható időalapot.

Az időfelhasználás szerkezete

1. A gyermeket nevelő foglalkoztatottak társadalmilag kötött, tehát az alapvetően munka jellegű tevékenységekre fordított ideje – az utóbbi negyed században – napi átlagban 35 perccel csökkent (2. táblázat). A csökkenés alapvetően a jövedelemkiegészítő tevékenységekre, azon belül is a mezőgazdasági kistermelésre fordított idő nagyarányú visszaesése miatt következett be. A főfoglalkozású munkával töltött idő alig változott, a család és a háztartás ellátásával, ezen belül a gyermekek gondozásával és nevelésével kapcsolatos időráfordítás viszont komoly mértékben növekedett (az utóbbi közel kétszeresére). Azt lehet tehát mondani, hogy *a munka jellegű tevékenységekre fordított időkeret csökkent, és ezzel párhuzamosan a szerkezete is jelentős mértékben változott.*
2. A munka jellegű tevékenységek csökkenése révén felszabaduló *időkeretet teljes mértékben felszippantották a fiziológiai tevékenységek*, ezen belül is leginkább az étkezésre fordított többletidő.

3. Az időfelhasználás harmadik blokkját kitevő *szabadidős tevékenységek időráfordítása változatlan maradt*. Ezzel kapcsolatosan azt is érdemes megemlíteni, hogy a 2000-es évek fordulóján még felcsillant a szabadidős társadalom hosszabb távú lehetősége, hiszen a 80-as évek derekához képest 13%-kal (napi átlagban 24 perccel) növekedett a szabadidő, ám a következő évtizedben ugyanannyival visszaesett. Ez utóbbi körülmény már eleve behatárolta a családi együttlétre fordítható időalap alakulását, hiszen a családi közös tevékenységek zöme a szabadidős keretek között jelenik meg.

2. táblázat: A dolgozó szülők időfelhasználása évi átlagos napon, 1986–1987-ben és 2009–2010-ben (évi átlagos nap/perc)

Főbb tevékenységcsoportok	A gyermeket nevelő szülők időfelhasználása						Változás*
	1986–1987			2009–2010			
	Anyák	Apák	Összesen	Anyák	Apák	Összesen	
Társadalmilag kötött tevékenységek	643	590	615	609	553	580	94
ezen belül: főfoglalkozás	262	319	292	266	328	299	102
A család és háztartás ellátása	259	96	172	252	121	183	106
ezen belül: gyermekek gondozása, nevelése	30	21	25	50	43	46	184
Fiziológiai tevékenységek	631	637	634	664	677	670	106
Szabadon végzett tevékenységek	166	213	191	168	210	190	99
Összesen	1440	1440	1440	1440	1440	1440	–

Magyarázat: * Változás az összesenben, 1986–1987 = 100%

Forrás: KSH időmérés-felvételei 1986–1987 és 2009–2010

A közösen (társas környezetben) végezhető tevékenységek időalapja

A módszertani fejezetben említettük, hogy a családi kohézió megfelelő fogalmi keretek közötti tárgyalása érdekében olyan rendezőelvek alapján kellett csoportosítani a mindennapi tevékenységeket, amelyek alapján hosszabb távon is értelmezhetőek a társas környezetben végzett tevékenységek. E célból alakítottuk ki a közösen végezhető tevékenységek időalapját, amely – számos, a mindennapi élettel együtt járó kötöttség miatt – hosszabb távon csak viszonylag kicsi ingadozást mutat. Az időalapon belül két nagyobb időblokkot különíthetünk el, az egyik a közösen végzett, a másik az egyedül végzett tevékenységek köre. *A két blokk komplementer viszonyban van egymással, tehát az egyik blokk időráfordításának a növelése alapvetően csak a másik rovására mehet végbe, ily módon a kialakított indikátorok viszonylag jól jellemzik a mindennapokban megjelenő társas kapcsolatok aktuális alakulását.* Itt szeretnénk felhívni a figyelmet, hogy a közösen végezhető tevékenységek teljes időalapját csak a 3. táblázatban mutatjuk be, és az ezt követő táblázatokban csak a közösen végzett tevékenységekre fordított időt. Tehát ez utóbbi időblokk már nem tartalmazza az egyedül végzett tevékenységeket.

Ezen időalap szerkezetét alakító folyamatok eredményeként – a két blokk időráfordítását illetően – nagyon eltérő belső arányok jöhetnek létre. *A 80-as évek dereka óta jelentősen növekedett az egyedül, illetve ezzel párhuzamosan csökkent a közösen vég-*

zett tevékenységekre fordított idő. A párkapcsolatban élő anyák esetében a közösen végzett tevékenységek – napi átlagban – 21 perccel, az apáké 40 perccel csökkent, a gyermeküket egyedül nevelő anyák esetében – a párkapcsolatban élőkhez viszonyítva – még erőteljesebb a társas környezetben végzett tevékenységek visszaszorulása (3. táblázat). A későbbiekben látni fogjuk, hogy eme átlagszámok mögött igen komoly differenciák húzódnak.

Jeleztük, hogy a tanulmány alapvetően a szülő-gyermek relációra helyezi a hangsúlyt, ezért csak érintjük a szülők egymással, valamint a tágabb családdal, rokonsággal, ismerősökkel való interakcióit.

3. táblázat: A közösen végezhető tevékenységek időalapjának alakulása a dolgozó szülők esetében az együttlét formái szerint 1986–87-ben és 2009–2010-ben (évi átlagos nap/perc)

Az együttlét formái	A közösen végezhető tevékenységek időalapjának alakulása					
	Anya			Apa		
	1986–87	2009–10	Változás	1986–87	2009–10	Változás
Párkapcsolatban élők						
Egyedül	347	373	+32	258	314	+56
Közösen másokkal	307	286	-21	321	281	-40
<i>Összesen</i>	648	659	+11	579	595	+16
Gyermeküket egyedül nevelők						
Egyedül	353	401	+48	–	–	–
Közösen másokkal	272	235	-37	–	–	–
<i>Összesen</i>	625	636	+11	–	–	–

Megjegyzés: Az alacsony elemszám miatt a gyermeküket egyedül nevelő apák adatait nem jelenítjük meg

Forrás: KSH időmérleg-felvételei 1986–1987 és 2009–2010

A közös tevékenységekre fordított idő alakulása – vesztesek a gyermekek

Itt csupán három fontosabb társadalmi-demográfiai változó mentén mutatjuk be a párkapcsolatban élők, illetve a gyermeküket egyedül nevelők közös tevékenységekre fordított idejének alakulását (részletes adatokat lásd Harcsa [2014]). Ezek közül az első a családi nemi szerepekben bekövetkezett változásokra hívja fel a figyelmet. A második, a gyermekek életkora alapján képzett változó, az egyik legfontosabb tendenciát mutatja be, nevezetesen azt, hogy a gyermekekkel való közös tevékenység térhódítása csak a kisgyerekkorban jellemző. Végül a harmadik, a szülők iskolai végzettsége alapján való vizsgálat a társadalmi rétegek szerinti differenciák megjelenítését szolgálja.

Tendenciák az anyai és apai szerepekben a gyermekekkel való együttlét szempontjából

1. Az anyai és az apai szerepek alakulását csak a párkapcsolatban élők esetében vizsgáljuk. Az anyák, illetve az apák közös tevékenységekre fordított ideje némiképp eltérően alakult, az anyák körében napi átlagban 20 perccel, az apákéban 39 perccel csökkent, aminek következtében kiegyenlítődték a nemek közötti különbségek (2010-ben az apák ideje napi átlagban 14 perccel haladta meg az anyákét) (lásd 4. táblázat). *E tények egyúttal teljesen más megvilágításba helyezik azt a közvélekedésben rögzült sztereotípiát, mely szerint a gyermekneve-*

lés alapvetően az anyák feladata, hiszen ebben a formában ez már korábban sem volt igaz. Sőt, mint láthattuk, az apák korábban több időt töltöttek el a gyermekekkel, mint az anyák. Kétségtelen tény, hogy az apák alapvetően a szabadidős keretek között fordítottak több időt gyermekeikre, az anyák viszont inkább a gyermekgondozásban vállaltak nagyobb részt.

4. táblázat: A dolgozó szülők közös tevékenységekre fordított ideje évi átlagos napon 1986–1987-ben és 2009–2010-ben (évi átlagos nap/perc)

Közös tevékenységek	A család közös tevékenységekre fordított ideje					
	Anyák			Apák		
	1986–1987	2009–2010	Változás	1986–1987	2009–2010	Változás
Összesen	307	287	-20	321	282	-39
ezen belül: gyermekekkel közösen*	165	159	-6	137	136	-1

Magyarázat: * beleértve a gyermekgondozással és neveléssel töltött időt

Forrás: KSH időmérés-felvételei 1986–1987 és 2009–2010

- Az időadatok arra engednek következtetni, hogy az utóbbi negyedszázadban előtérbe kerülnek az olyan közös tevékenységek, amikor csak az egyik szülő van a gyerekek/gyerekekkel (lásd 5. táblázat a következő oldalon). Ennek ellentételezéseként viszont ugyanannyival csökkent minden egyéb társas kombinációban töltött idő. E tendencia mögött részben a vélt és valóságos időhiány miatt előálló „racionalitás” húzódnak meg, nevezetesen a szülőknek – külön-külön – több ideje jut egyéb tevékenységre, ha csak egyikük foglalkozik a gyerekekkel. Ennek nyilván ára van, hiszen fokozatosan elmaradnak az olyan tevékenységek, amelyekben a család minden tagja részt vesz, de azok is, amikor a párok kizárólag kettesben vannak, továbbá azok is, amikor a tágabb család tagjai vagy nem rokon személyek vesznek részt egy-egy tevékenységben (ez utóbbi esetek az egyéb formációba kerültek). E jelenséget bizonyos fokig egyfajta felemás gyermek felé fordulásnak is tekinthetjük, hiszen előtérbe kerül ugyan a gyerek, de ezzel párhuzamosan megritkul a társas környezete.
- Itt jegyezzük meg, hogy a gyermek felé fordulás fentiekben jelzett felemássága a gyermeküket egyedül nevelő anyák körében még inkább hangsúlyosabbá vált. Ennek eredményeként jelenleg ezen anyák társas időalapján belül 62%-ot tesz ki a kizárólag gyermekkel közös tevékenységek részaránya (a 80-as évek derekán 53%-ot). A párkapcsolatban élő anyáknál jelenleg 31, korábban 23% volt a megfelelő érték. Az is kimutatható, hogy a gyermeküket egyedül nevelők jelenleg számottevően több időt töltenek el egyedül, társak nélkül, mint korábban. Ezt is figyelembe véve bizonyos esetekben feltételezhető, hogy

a fokozott gyermek felé fordulás mögött kompenzatív törekvések is meghúzódhatnak. A gyermeküket egyedül nevelő anyák egy részénél a jelenség és a mögötte meghúzódó kényszer különösen erőteljes lehet.

5. táblázat: A dolgozó szülők közös tevékenységekre fordított ideje az együttlét formái és családtípus szerint 1986–1987-ben és 2009–2010-ben (évi átlagos nap/perc)

Az együttlét formái	A család közös tevékenységekre fordított ideje					
	Párkapcsolatban élők			Egyszülős család		
	1986–87	2009–2010	Változás	1986–87	2009–2010	Változás
Anya						
Párjával	87	78	-9	16	13	-3
Párjával és gyerekével	93	71	-22	16	6	-10
Gyerekével	72	88	+16	143	146	+3
Egyéb formációban	54	50	-4	96	70	-26
Összesen	307	287	-19	271	235	-36
Apa						
Párjával	100	87	-13	-	-	-
Párjával és gyerekével	91	78	-13	-	-	-
Gyerekével	46	58	+12	-	-	-
Egyéb formációban	84	59	-25	-	-	-
Összesen	321	282	-39	-	-	-

Megjegyzés: az egyszülős családok esetében csak az anyákat vettük figyelembe, tekintve, hogy a gyermeküket egyedül nevelő apák száma viszonylag kicsi

Forrás: KSH időmérleg-felvételei 1986–1987 és 2009–2010

4. A gyermekek szocializációs lehetőségein belül *jelentős szerepe van a tágabb család tagjaival, valamint az ismerősökkel való érintkezéseknek*, a velük való közös tevékenységekre fordított idő – a 80-as évek dereka óta – komoly mértékben visszaesett, különösen a gyermeküket egyedül nevelő anyák esetében (napi átlagban 26 perccel). Ám közel hasonló a csökkenés (25 perc) a párkapcsolatban élő apák esetében is. Úgy tűnik, hogy az apáknak a család társas életét szervező korábbi markánsabb szerepe megváltozott. Mindez a családi kohéziót is érinti, hiszen arra utal, hogy *a külső társas kapcsolatok jelentősége mérséklődik*.

Tendenciák a társas idő, a gyermekszám és a legkisebb gyermek kora szerint

5. Említettük, hogy a párkapcsolatban élő családok körén belül csak az anyák esetében figyelhettük meg a közös tevékenységekre fordított időalap számotvető növekedését, az apáknál némi csökkenés következett be. Az utóbbi negyedszázadot tekintve összességében tehát inkább a stabilitás a jellemző. Ez a stabilitás azonban meglehetősen ellentétes tendenciák összhatásaként alakult ki, hiszen növekvő időráfordítást csak azokban a családokban lehetett megfigyelni, ahol 7 év alatti gyerek(ek) él(nek), ezzel párhuzamosan viszont a 7 éves és idősebb gyermeket nevelők körében – az egygyermekesek kivételével

vel – komoly mértékben visszaesett a közös tevékenységekkel töltött idő (lásd 6. és 7. táblázatok). A 80-as évek derekán még alig volt különbség a szülőknek a 7 év alatti, illetve a 7–14 éves gyermekekkel töltött időráfordítás nagyságában, ám ezt követően – negyedszázad alatt – a 7–14 éves gyermekekkel közös tevékenység ideje komoly mértékben visszaesett, az egy gyermeket nevelők esetében a korábbi érték 77%-ra, a kétgyermekeseknél 66%-ra, három- és többgyermekeseknél 70%-ra. *Új fejlemény tehát, hogy a gyermekek iskolába kerülését követő években a szülő-gyerek viszony fokozatosan meglazul.*

Mire utalhatnak ezek a tendenciák? Magyarázó tényezőként felmerült, hogy a korábbiakhoz viszonyítva jelenleg a gyerekek nagyobb mértékben vesznek részt a kötelező tanórákon kívül szervezett foglalkozásokon, külön órákon stb., következképpen kevesebb idő marad a családi együttlétre. Sőt a szülők által érzékelt „időnyomás” is arra ösztönözhet, hogy az anyagi és egyéb feltételek megléte esetén a gyermek minél több időt töltsön társadalmilag szervezett keretek között.

E feltételezés megalapozottságát bizonyos mértékig megkérdőjelezi egy korábbi, 1995-ben végzett gyermekéletmóddal kapcsolatos vizsgálat (Harcsa 1996), amelyből kiderült, hogy már a 90-es évek derekán is az általános iskolások mintegy háromötöde, a középiskolások kétötöde járt valamilyen különóra(k)ra. Lehetséges, hogy azóta az arányok némiképp növekedtek, ám nagyságrendjüket tekintve nem olyan mértékben, amely magyarázatot adhatna az iskoláskorú gyermekek és szüleik közös tevékenységekre fordított idejének jelentős visszaesésére.

Végül nem alaptalan az a feltételezés, hogy a gyermeket nevelők a mindennapi élet pszichés terheit egyre nehezebben viselik, ezért az életciklus előrehaladtával, mire gyermekeik iskolába kerülnek, egyre fáradékonyabbá válnak.

Nehéz megítélni, hogy mindez milyen hatással lehet a családi kohézióra, mert ha a szülők részéről terhes a korábbi gyakoriságú együttlét fenntartása, akkor a kevesebb idő kisebb feszültséget eredményezhet, illetve ha a gyermekek társadalmilag szervezett keretek közötti kiegészítő jellegű képzése, ismereteinek, készségeinek a bővítése fontos cél, akkor ez is pozitív fejlemény. Kérdés, hogy a konkrét esetekben mindez miként érinti a kohéziót, ezen belül is annak érzelmi szálát.

Az itt kiemelt összefüggések is arra hívják fel a figyelmet, hogy a családi kohézió a mindennapok sűrű szövevényébe beágyazódva jelenik meg, és az együttléttel töltött idő nagyságának jelentős csökkenése alapján többféle következtetést lehet levonni.

6. táblázat: A dolgozó szülők gyermekekkel közös tevékenységekre fordított ideje a legkisebb gyermek kora és a családban élő gyermekek száma szerint 1986–87-ben és 2009–10-ben (évi átlagos nap/perc, %)

Felvétel éve	A család gyermekekkel közös tevékenységekre fordított ideje							
	Egygyermekesek, a gyermek életkora			Kétgyermekesek, a gyermek életkora			Három- és többgyermekesek, a gyermek életkora	
	0–6	7–14	15–24	0–6	7–14	15–24	0–6	7–14
1986–1987	161	154	99	160	162	131	167	180
2009–2010	219	168	73	214	142	79	177	124
2010/1987 (%)	136	109	74	134	88	60	106	69

Forrás: KSH időmérleg-felvételei 1986–1987 és 2009–2010

7. táblázat: A dolgozó szülők közös tevékenységekre fordított ideje a legkisebb gyermek kora és a családban élő gyermek száma szerint 1986–1987-ben és 2009–2010-ben (évi átlagos nap/perc, %)

Kivel együtt végezte és a felvétel éve	A család gyermekekkel közös tevékenységekre fordított ideje							
	Egygyermekesek, a gyermek életkora			Kétgyermekesek, a kisebbik gyermek életkora			Legalább háromgyermekesek, a legkisebb gyermek életkora	
	0–6	7–14	15–24	0–6	7–14	15–24	0–6	7–14
1986–1987								
Párjával	122	82	111	101	80	103	80	76
Párjával és gyerekével	92	98	69	87	103	90	86	106
Gyerekével	69	56	30	73	59	41	81	74
Egyéb formációban	76	72	64	77	70	60	82	70
Összesen	359	308	274	339	312	295	329	325
2009–2010								
Párjával	77	82	114	69	74	95	75	55
Párjával és gyerekével	103	88	45	99	74	55	86	64
Gyerekével	116	80	28	115	68	24	91	62
Egyéb formációban	56	52	56	68	47	49	48	65
Összesen	351	302	243	351	263	223	300	246
2010/1987 (%)								
Párjával	63	100	103	68	93	92	94	72
Párjával és gyerekével	112	90	65	114	72	61	100	60
Gyerekével	168	143	93	158	115	59	112	84
Egyéb formációban	74	72	88	87	67	82	59	93
Összesen	98	98	89	104	84	76	91	76

Forrás: KSH időmérleg-felvételei 1986–1987 és 2009–2010

6. Már korábban is jellemző volt, hogy a gyermekszám csak minimális hatást gyakorolt a gyermekekkel közös tevékenységekkel kapcsolatos időráfordításra: *a tények azt mutatják, hogy a több gyerek az időbeli lekötöttséget tekintve ma sem jelent lényegesen több terhet a szülőknek.* Ennek egyik lehetséges magyarázata az, hogy a második és többedik gyerek vállalása már egyfajta szelekciót hordoz magában, ami abban jelentkezik, hogy a többgyerekes anyáknak a családi teendőkkel kapcsolatos szervezőképessége átlagon felüli. Ezenkívül megjelenik

a többgyermek-„hatás” is, nevezetesen a nagyobb gyermekek egyre inkább képesek közös tevékenységekre a szülők részvétele nélkül.

Új vonás viszont, hogy jelenleg azokban a családokban, ahol 7 év alatti gyermeket nevelnek, *a három- és többgyerekesek jóval kevesebb időt töltenek a gyerekeikkel, mint az egy-, illetve kétgyerekesek.* A 7 év alatti gyermeket nevelő nagycsaládos szülők gyermekeikkel töltött ideje jelenleg csupán négyötödét teszi ki az egygyerekesek körében megfigyelhető értéknek. Nehéz magyarázatot találni a fenti tendenciára, miután a három- és többgyerekesek iskolai végzettség, tehát társadalmi összetétel szerinti megoszlásában sem következtek be olyan változások, amelyek előidézhették volna a folyamatot.

Tendenciák a társas időt illetően a szülők iskola végzettsége szerint

7. *Iskolai végzettség szerint* jelentős mértékben növekedett a különbség a legfeljebb 8 általános, illetve a felsőfokú végzettséggel rendelkező foglalkoztatottak között: a 80-as évek derekán – *a párkapcsolatban élők körében* – a legalsó iskolai kategóriába tartozók időráfordítása 85%-át tette ki a felsőfokú végzettségűekének, 2010-re ez az érték 75%-ra mérséklődött (lásd 8., 9. és 10. táblázatok). Ezzel párhuzamosan növekedett a közép- és a felsőfokú végzettségűek közötti eltérés is.

A különbségek alapvetően azért növekedtek, mert a közép- és alacsony végzettségűek körében napi átlagban mintegy 50 perccel csökkent az időráfordítás, a felsőfokú végzettségűek esetében 21 perc volt a megfelelő érték. Azt lehet tehát mondani, hogy *a foglalkoztatottak körében közös tevékenységekre fordított időalap csökkenésével párhuzamosan jelentősen megnövekedett a felsőfokú, illetve az ennél alacsonyabb végzettségűek közötti különbség.* Úgy tűnik, hogy az „időnyomás” kedvezőtlen hatása a családok együttlétére az alsó és a középső társadalmi rétegekben meglehetősen erőteljes volt.

8. *Hasonló mértékű társadalmi differenciálódást lehet megfigyelni, ha a szülők és gyerekek közös tevékenységét vesszük alapul,* ezen belül is, amikor csak az egyik szülő foglalkozik a gyerekekkel: ez utóbbi esetben a 80-as évek derekán a párkapcsolatban élők körében az alacsony végzettségűek időráfordítása 78%-át tette ki a felsőfokú végzettségűekének, 2010-re ez az érték 65%-ra csökkent.

Ha abból indulunk ki, hogy a kohéziós folyamatok során valósul meg a társadalmi-kulturális értékekben és magatartásmintákban rögzülő családi tőke egy részének újratermelése, akkor a fentiekben kimutatott tendenciák viszonylag jól jelzik a családi tőke felhalmozódásában megragadható társadalmi differenciálódást.

8. táblázat: A dolgozó szülők közös tevékenységekre fordított ideje a szülők iskolai végzettsége szerint 1986–1987-ben és 2009–2010-ben (évi átlagos nap/perc)

A szülő iskolai végzettsége	A szülők közös tevékenységekre fordított ideje								
	Anya			Apa			Együtt		
	1986–1987	2009–2010	Változás	1986–1987	2009–2010	Változás	1986–1987	2009–2010	Változás
8 általános	294	–	–	297	–	–	295	243	–52
Szaktanácsképző	313	255	–58	326	280	–46	323	272	–51
Érettségi	314	286	–28	337	264	–71	325	276	–49
Felsőfokú végzettség	340	321	–19	351	330	–21	347	326	–21

Forrás: KSH időmérleg-felvételei 1986–1987 és 2009–2010

9. táblázat: A dolgozó szülők közös tevékenységekre fordított idején belül azon idő, amikor a tevékenységben legalább az egyik szülő és a gyerek(kek) vesz(nek) részt, a szülők iskolai végzettsége szerint 1986–1987-ben és 2009–2010-ben (évi átlagos nap/perc)

A szülő iskolai végzettsége	A szülők olyan közös tevékenységekre fordított ideje, melyekben legalább az egyik szülő és a gyerek(ek) vesz(nek) részt								
	Anya			Apa			Együtt		
	1986–87	2009–10	Változás	1986–87	2009–10	Változás	1986–87	2009–10	Változás
8 általános	158	–	–	123	–	–	140	116	–24
Szaktanácsképző	174	145	–29	137	136	–1	147	138	–9
Érettségi	165	161	–4	145	129	–16	155	146	–9
Felsőfokú végzettség	194	174	–20	161	161	0	174	167	–7

Forrás: KSH időmérleg-felvételei 1986–1987 és 2009–2010

10. táblázat: A dolgozó szülők közös tevékenységekre fordított idején belül azon idő, amikor a tevékenységben kizárólag az egyik szülő és a gyerek(kek) vesz(nek) részt, a szülők iskolai végzettsége szerint 1986–1987-ben és 2009–2010-ben (évi átlagos nap/perc)

A szülő iskolai végzettsége	A szülők olyan közös tevékenységekre fordított ideje, melyekben kizárólag az egyik szülő és a gyerek(ek) vesz(nek) részt								
	Anya			Apa			Együtt		
	1986–87	2009–10	Változás	1986–87	2009–10	Változás	1986–87	2009–10	Változás
8 általános	68	–	–	39	–	–	53	56	+3
Szaktanácsképző	77	84	+7	45	59	+14	53	66	+13
Érettségi	71	84	+15	56	48	–8	64	67	+3
Felsőfokú végzettség	93	103	+10	52	71	+19	68	86	+18

Forrás: KSH időmérleg-felvételei 1986–1987 és 2009–2010

Egyedül, versus aktív társas környezetben végzett tevékenységek alakulása

Az egyedül töltött időnek többféle funkciója lehet, így például egyaránt alkalmas lehet a társas együttlétre való feltöltődésre, vagy fordítva, az esetleg megterhelő társas együttlét fáradalmának a kipihenésére, következésképpen célszerű lehet azt is megnézni, hogy a szűkebb-tágabb család együttlétét mutató indikátorok mellett hogyan alakult az egyedül töltött idő. Hangsúlyoznunk kell, hogy itt nem csupán az egyedül töltött szabadidőre gondolunk, hanem minden olyan tevékenységre, amelyet a közösen végezhető tevékenységek időalapjába soroltunk.

Az egyedül töltött időt természetesen nemcsak a családi együttléttel való összefüggésében lehet vizsgálni, miután azonban a családi együttlét áll a jelenlegi kutatás fókuszában, ezért erre az összefüggésre helyezük a hangsúlyt.

A családi együttlétnek a 80-as évek dereka óta bekövetkezett változásait vizsgálva azt találtuk, hogy a gyermekekkel közös tevékenységekre fordított idő a párkapcsolatban élő anyák körében – napi átlagban – 28 perccel, az apáknál 23 perccel csökkent. Ennek kapcsán felmerült a kérdés, hogy vajon a felszabaduló időt milyen keretek között töltik el a szülők?

Az időmérleg-vizsgálatok adatai azt mutatták, hogy az eltelt időszakban az anyáknál – napi átlagban – 32, az apáknál 56 perccel növekedett az egyedül töltött idő nagysága (11. táblázat).

11. táblázat: Az egyedül töltött idő alakulása a dolgozó szülők társadalmi-demográfiai ismérvei szerint 1986–1987-ben és 2009–2010-ben (évi átlagos nap/perc, %)

Társadalmi-demográfiai ismérvek	Az egyedül töltött idő alakulása		
	1986–1987	2009–2010	2010/1987 (%)
Párkapcsolatban élők			
Anya	341	373	109
Apa	258	314	122
Egygyermekesek (a gyermek életkora)			
0–6 éves	256	280	109
7–14 éves	293	336	115
15–24 éves	335	389	116
Kétgyermekesek (a kisebbik gyermek életkora)			
0–6 éves	266	288	108
7–14 éves	297	331	111
15–24 éves	323	391	121
Három- és többgyermekesek (a legkisebb gyermek életkora)			
0–6 éves	276	309	112
7–14 éves	289	355	123
Gyermekeket egyedül nevelők			
egy gyerek, 0–14 éves	308	375	122
egy gyerek, 15–24 éves	390	428	110
két és több gyerek, a legkisebb 0–14 éves	303	351	116
A szülő iskolai végzettsége szerint*			
8 általános iskolai végzettség	317	337	106
Szakköznevelő	274	336	123
Érettségij	284	337	119
Diploma	275	342	124

Megjegyzés: * párkapcsolatban élőkénél az apa, a gyermekeket egyedül nevelőkénél az anya iskolai végzettsége
 Forrás: KSH időmérleg-felvételei 1986–1987 és 2009–2010

Az eltérő ütemű változást is figyelembe véve a párkapcsolatban élő anyák egyedül töltött ideje így is közel egy órával haladja meg az apák megfelelő idejét. E nagyarányú eltérés alapvetően abból adódik, hogy a háztartási munkák zömét végző anyák e feladatok nagyobb részét egyedül végzik.

Érték- és helyzetfüggő, hogy a fenti tendenciákat miként értékeljük, és más-más szempontok merülnek fel, ha a munkával összefüggő, illetve ha a szabadidős tevékenységeket vesszük alapul. A gyerekekkel közösen végzett háztartási munkák visszaszorulásának meglehetősen szocializációs hátrányai lehetnek, mert ha a családi kötődés rendszeréből kimarad a gyermekek munkára nevelése, akkor az felnőttkorban a munka világába való beilleszkedési problémákhoz vezethet.

A szabadidős tevékenységek esetében pedig az egyik nézőpontból az egyéni feltöltődés lehetőségeinek a javulását olvashatjuk ki az adatokból, a másik (szélső) nézőpont szerint a tendenciát a családon belüli magány terjedésének is tekinthetjük, párkapcsolatban élőknel a „*társas magány*”, a gyermeküket egyedül nevelők esetében pedig a „*társtalan magány*” terjedésének.

Ez utóbbi feltételezéshez kellő alapot nyújtanak az életciklus szerint részletezett adatok. Így például a párkapcsolatban élő két gyereket nevelő családokban a kisebbik gyerek életkorától függően az egyedül töltött idő – napi átlagban – a következőképpen alakult: 2009–2010-ben a 0–6 éves gyereknél 288 perc, a 7–14 éves gyereknél 331 perc, a 15–24 éves gyereknél 391 perc.

Látható tehát, hogy a 7 éves kor alatti, illetve a 14 éves kor feletti gyereket nevelők között napi átlagban közel két óra a különbség a szülők egyedül töltött ideje között, az utóbbiak javára/hátrányára.

További fontos jellemző, hogy az egyedül töltött idő mindegyik társadalmi csoportban növekedett, és jelenleg ennek nagyságában nincs számottevő különbség a különböző végzettséggel rendelkezők között. Olyan általános trendről van tehát szó, amely többnyire független a családok kulturális hátterétől.

Főbb eredmények – lehetséges alternatív magyarázatok

A tanulmány a családi kohézió egyik fontos területét, a családi együttlét jellemzőit kívánta megragadni, és az időfelhasználási adatok alapján kapott eredményeket a kohézió szempontjából próbálta értelmezni. Az aktív együttlét formájában megjelenő kohézió komoly önértékkel bír, hiszen a szűkebb, illetve tágabb család tagjainak egymáshoz való kötődése szempontjából alapvető jelentősége van a közös tevékenységek végzésének, mindemellett multifunkcionális jelenségnek és folyamatnak is tekinthető, amely nagyon sok szálon kötődik a családot fenntartó különböző funkciókhoz, különösen a gyermekek mentális stabilitásának megalapozásához.

A bemutatott empirikus adatok cáfolják azt a közvélekedésben rögzült sztereotípiát, mely szerint a gyermeknevelés és gyermekgondozás alapvetően az anyák feladata. Az anyák domináns szerepe ugyanis csak a közvetlen gyermekgondozási tevékenységeknél volt

kimutatható. Ezzel szemben az apák a gyermekekkel való szabadidős tevékenységeknél játszanak meghatározóbb szerepet. Mindez kellő alapot szolgáltat ahhoz, hogy a családon belüli nem szerepeket célszerűbb árnyaltabban kezelni. Ez azt is jelenti, hogy a magyar családok körében ugyan domináns a tradicionális szerepmegosztás, de árnyaltabb formában jelenik meg, mint ahogy azt az eddigi kutatások minősítették.

A nemek közötti viszonylag kismértékű különbség arra hívja fel a figyelmet, hogy *a foglalkoztatottak körében a gyermekgondozással és -neveléssel kapcsolatos teendők ellátását tekintve a nemi szerepek egyre inkább kiegyensúlyozottak*. Sőt; ha a szellemi foglalkozásúak csoportját vesszük alapul, akkor azt tapasztaljuk, hogy körükben a „történelmi trend” megfordult, jelenleg ugyanis a szellemi foglalkozású apák gyermekgondozással és -neveléssel töltött ideje 14%-kal haladja meg az ugyanezen kategóriába tartozó anyák idejét. Az 1980-as évek derekán az anyák időráfordítása még 27%-kal haladta meg az apákét (Harcsa 2014).

Fontos megemlíteni, hogy a fizikai foglalkozásúak csoportjában is viszonylag kicsik a nemek közötti különbségek, hiszen az anyák időráfordítása 2010-ben csupán 9%-kal haladta meg az apákét. Ha viszont a gyermeket nevelők egészét vesszük alapul, akkor kimutatható, hogy az anyák napi átlagos időráfordítása több mint kétszerese az apákénak. Ezek az eredmények arra hívják fel a figyelmet, hogy *a gyermekgondozásban és -nevelésben megfigyelhető nemek közötti különbségek alapvetően azzal magyarázhatók, hogy eltérő az anyák és az apák gazdasági aktivitás szerinti összetétele*.

A gyermekekkel való közös tevékenységek hosszabb távú trendjei alapján úgy tűnik, *mintha jelenleg csak az iskolás korig lenne felfokozott igény és energia a gyermekekkel való intenzívebb foglalkozásra, ezt követően pedig jelentősen mérséklődik a gyerekekkel való törődés*.

A jelenség magyarázatát feltehetően több irányban kell keresni. Jelen esetben csupán az időnyomást emeljük ki, ami alatt azt értjük, hogy viszonylag nagy a rés a fogyasztói társadalomnak a különböző szolgáltatásokban és javakban megnyilvánuló kínálata és a különböző fogyasztói rétegek rendelkezésére álló (anyagi és időbeli) lehetőségek között. Mindez a javak megszerzését illetően versenyhelyzetet teremtett, és ennek hatására a családok időgazdálkodásában egyre több gondot jelent a családi együttlét megszervezése. Az anyagi és nem anyagi, fogyasztási lehetőségek feldolgozása, szelektálása nem kevés energiát és figyelmet igényel, aminek következtében a családi élet érthetően szétszórtabbá válhat.

Ilyen körülmények között a feltöltődéshez is több idő szükséges, annak érdekében, hogy a mindennapi élet viszonylag zökkenőmentesen haladjasson. Az időnyomásnak, mint a fogyasztói társadalom által generált társadalom-lélektani tényezőnek, tehát komoly hatása lehet a mindennapok világára, ezért a mai szülőknek több igényük van az egyedül töltött órákra. A gyermeküket egyedül nevelők esetében a helyzet ennél súlyosabb, mert ilyen körülmények között körükben fokozottabb az elmagányosodás veszélye. Mindezt felerősíti a fokozódó individualizálódás folyamata is.

Hangsúlyozni kell azt is, hogy a fokozódó időnyomás alatt élőkkel párhuzamosan *kiterjedtté vált azon rétegek jelenléte is, akiknél viszont a szünetes mindennapok a jellemzőek*. E rétegek a munkaerőpiacról kiszoruló köréből kerülnek ki, és a további kutatásoknak kell majd választ adniuk arra, hogy miként alakul a családi kohézió ezekben a rétegekben.

Összefoglalásképpen válaszolva a tanulmány elején megfogalmazott első kulcskérdésre, amely arra irányult, hogy milyen értelmezési csapdák jelenhetnek meg, amikor a kutatók csupán a gyermekek gondozásával és nevelésével kapcsolatos időráfordítás alapján mérik a társadalom családbarát jellegét, illetve ezzel összefüggésben a családi kohéziót, *a kutatás egyik fontos tanulsága az, hogy következtetéseinket nem építhetjük csupán néhány kiragadott változó értékeinek az alakulására, így többek között pusztán a gyermekek gondozására és nevelésére fordított időre*. Ez a nemzetközi gyakorlatban is megjelenő megközelítés a szülő-gyermek viszonyoknak csak az egyik aspektusát ragadja meg, hiszen a család működése, azon belül is a szülő-gyermek közötti interakciók messze nem korlátozódnak a gondozással és neveléssel kapcsolatos célzott tevékenységekre.

A szülő-gyermek közötti tényleges viszonyokat csak a család mindennapi működésébe beágyazva, nevezetesen a napi tevékenységek teljes struktúrájának ismerete alapján lehet kellően bemutatni. Azt lehet tehát mondani, hogy *a szokásos fogalmak és a hozzájuk rendelt rendezőelvek önmagukban nem adnak elégséges keretet a komplexebb értelmezéshez*.

Az adatok azt mutatták, hogy az utóbbi negyedszázadban a szülők a gyermekek gondozására és nevelésére fordított többletidejük „ellentételezéseként” több mint kétszer annyit „vontak ki” a teljes időalapjukból, ennek következtében a gyermekekkel egyéb tevékenységekre fordított idő kevesebb mint kétharmadára esett vissza. Nem arról van szó tehát, hogy a mai szülők korábbi társaikhoz viszonyítva szabadidejük nagyobb részét áldoznák fel gyermekeik megfelelő felnevelése érdekében. Sőt! Az egyedül töltött szabadidejük inkább növekedett.

Ezen tények tükrében kell megmagyarázni, hogy mely területeken gyermekbarát, és mely területeken nem gyermekbarát a társadalom (ám ez a dilemma más társadalmak estében is fennáll.). A jólét (*welfare*) területén bizonyos társadalmi rétegek esetében gyermekbarát, ezen belül is a gyermekek anyagi ellátásával kapcsolatos területeken. Más a helyzet a jóllét (*well-being*) dimenziójában, hiszen ha – más kutatásokhoz hasonlóan – a gyermekekre fordított időt a családi tőke fontos részének tekintjük, akkor azt lehet mondani, hogy a jólét oltárán számottevő jólléti értékek kerültek feláldozásra. A folyamatot a fogyasztásra orientált társadalmi gyakorlat velejárójának tekinthetjük.

Második kutatási kérdésünk arra vonatkozott, hogy miként lehet értelmezni azt a társadalom és a szakemberek által is érzékelt társadalom-lélektani jelenséget, mely szerint a mai szülők növekvő „kulturális és normatív” nyomást éreznek a gyer-

mekekkel való fokozottabb törődésre, és ezzel párhuzamosan a családbarát klímát tekintve az 50–60 évvel korábbi időszakot kedvezőbbnek vélik.¹⁰

A kérdésnek a családi kohézió hosszú távú alakulása szempontjából van különös jelentősége, amelyre Liana C. Sayer, Suzanne M. Bianchi és John P. Robinson idézett művükben is felhívták a figyelmet. Elégséges magyarázat-e, hogy e mögött a vélt és/vagy valóságban is bizonytalanabbá váló mikro-, mezo- és makrokörnyezet¹¹ húzódik meg.

Ezek alapján úgy tűnik, hogy statikus megközelítésben, tehát a mai viszonyok nézőpontjából alapvetően elégséges a magyarázat, de mint korábban említettük, az értékek és a normák, miként a családi kohézió is, hosszabb távon csak dinamikus megközelítésben értelmezhetők. A korábbi időszakokban is működtek „kulturális és normatív” nyomások, csak mások, mint manapság. A hosszabb távú strukturális kényszerek és lehetőségek érthetően változó motivációkat termelnek újra, és e motivációktól függ, hogy mely kulturális és normatív nyomások válnak dominánssá.

Társadalomtörténeti kitekintésben tehát azt lehet mondani, hogy e nyomásokat vizsgálva alapvetően „másságokat” hasonlítunk össze, következképpen erősek azok a korlátok, amelyek mellett ezeket egymás viszonylatában minősíteni lehet. Mindegyik korszakban létrejön egyfajta egyensúly, amely mellett sajátos dominanciák érvényesülnek. Ebből az is következik, hogy *nehéz a korábbi struktúra kivetítéséből máig érvényes dominanciákat kiolvasni, és fordítva, a jelenből a múlt felé haladva hasonló zsákutcába jutunk.*

A fentiekből az is következik, hogy az idősorok értékelésekor a mégoly gondosan megkonstruált mérési módszerek mellett is értelmezési nehézségekbe ütközünk, hiszen éppen a strukturális feltételek megváltozása miatt a függő változó ugyanazon értékei koronként mást jelenthetnek. A függő változó valóságos tartalmának minősítéséhez ezért más, kiegészítő jellegű, külső információk szükségesek. Ilyen „kiegészítő jellegű” információ lehet a meghatározó strukturális folyamatok hatásának a figyelembevétele, pontosabban annak a becslése, hogy azok miképpen értékelik át a függő változó (jelen esetben a szolidaritás/kohézió) tartalmát és formáit.

Harmadik kutatási kérdésünket – a fentiekkel összefüggésben – úgy fogalmaztuk meg, hogy mit jelenthet együttesen az adatok „görbe tükrében” megjelenő kép (a felszínen növekvő időráfordítás a gyerekekre, a valóságban, mint láttuk, kevesebb, mint korábban), valamint a társadalomnak az „elég jó szülői szereppel” kapcsolatos elvárásai, pontosabban ezen elvárás esetleges elérhetetlenségéből fakadó félelmei?

¹⁰ E kérdés bizonyos fokig független attól, hogy a célzott gyermekgondozásra (*primary child care*) fordított idő hosszabb távon növekedett.

¹¹ *Mikrokörnyezeti hatás* alatt részben a családformák pluralizálódásából fakadó következményekre gondolunk, amelynek eredményeként megnövekedett az egy emberöltő alatt megélhető családformációk száma. Ezzel összefüggésben időben beszűkültek a perspektívák, nevezetesen nem lehet előre tudni, hogy az éppen aktuális családformáció meddig tart, hiszen – az 50–60 évvel korábbi időszakhoz viszonyítva – sokkal több az aktuális családformáció megváltozásához vezető lehetőség. De idesorolhatjuk a meglazult szomszédsági kapcsolatnak, mint védőhálónak a csökkenő szerepét is. *Mezokörnyezeti hatás* alatt részben az urbanizációval, részben a közbiztonság romlásával kapcsolatos vélt vagy valós képzeteket, *makrokörnyezeti hatás* alatt pedig – többek között – a bizonytalanabbá váló munkaerő-piaci klímát lehet említeni. Ezek a hatások egyaránt jellemzőek az európai, illetve az amerikai kontinens társadalmainak többségére.

A bevezetőben is említettük, hogy a nemzetközi kutatások, azon belül is az amerikai kutatók figyelme elsősorban az ideális szülői szerepmegosztással kapcsolatos kérdésekre koncentrál. E témára meglehetősen „jó vevő” az amerikai társadalom, és ennek ismeretében nem véletlen, hogy e probléma kezelésére, igen komoly tudományos apparátussal a háttérben, kiterjedt szociálpszichológiai szolgáltatásipar jött létre. E szolgáltatásipar részben a leendő szülők felkészítését, részben a gyermekneveléssel kapcsolatosan felmerülő növekvő pszichológiai és nevelési problémák kezelését hivatott szolgálni. Nem véletlen, hogy a szülők megfelelési kényszer szülte szorongásának az oldására népszerű művek születnek, amelyek közül érdemes megemlíteni Bruno Bettelheimnek (1994) „Az elég jó szülő” című könyvét. E társadalmi háttér is fontos annak megértéséhez, hogy milyen környezetben merülhet fel a legélesebben a fenti, disszonánsnak is nevezhető tünetegyüttes.

A válasznál egyik kulcselem az adatok görbe tükre, ami azt a látszatot kelti, hogy a valóságot tükrözi. A társadalom viszont részben a korábbi generációktól kapott információk, részben a gyermeknevelés során szerzett traumák ismeretében nem alaptalanul azt érzi, hogy a korábbi korokhoz képest bizonyos dolgok elveszőben vannak vagy már el is veszték. Következésképpen ezek az adatok nem igazán nyugtatják meg őket.

A mai szülők generációja azt érezheti, hogy ők már nem tudják azt megadni a gyermekeiknek, amit ők kaptak a szüleiktől, és itt most részben azokra a mindennapi életből kiszorult családi közös tevékenységekre gondolhatnak, amit a magyar időadatok tükröznek.¹² *A társadalom tagjai érzik, hogy a családi élet sérülékenyebbé vált, ami mögött sok más egyéb tényező mellett a tényleges vagy vélt időnyomás is komoly szerepet játszik.*

Végezetül azzal zárjuk a tanulságokat, hogy a tanulmány alapjául szolgáló kutatás csak az első lépéseket tette meg a családi kohézió érdemi vizsgálatát célzó úton. A hazai életmód-időmérleg adatbázis nemzetközi viszonylatban is egyedülálló lehetőséget ad további elmélyült kutatásokra.

ABSTRACT: Less is known about bonding ties and solidarity within families, and the concept of solidarity within family rarely appears in international and Hungarian sociology. The joint activities of the narrower and wider family constitute one of the most important pieces of these bondings. One of the basic question of our study is wheter there are connections between structural changes and the amount of time spent on family life. The underlying hypothesis is that there is a strong competition for time in the welfare societies and it is not clear wheter welfare or well-being aspirations and values come into prominence. The present study tries to explores the possible meanings and functioning of family cohesion using time-use data.

12 Nagy a valószínűsége annak, hogy a nemzetközi adatok is hasonlóan tükröznének, ha széles körben olyan részletezettségű időfelhasználási adatok állnának a rendelkezésre, mint Magyarországon. Ez a helyzet nem véletlen, hiszen az első nemzetközi időmérleg-vizsgálatot is – Szalai Sándor személyében – magyar kutató szervezte, akinek szellemi öröksége, legalábbis szűk körben, tovább élt a KSH egykori Társadalomstatisztikai főosztályán. Ennek következtében nemzetközi viszonylatban is páratlan értékű idősoros adatbázissal rendelkezünk.

Irodalom

- Angell, R. (1936): *The Family Encounters the Depression*. New York: Charles Scribner's Sons.
- Baer, J. (2010): Is Family Cohesion a Risk or Protective Factor During Adolescent Development? *Journal of Marriage and Family*, 64(3): 668–675.
- Bettelheim, B. (1994): *Az elég jó szülő*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Coleman, J. S. (1988): Social Capital in the Creation of Human Capital. *American Journal of Sociology*, 94 (Supplement): 95–120.
- Dupcsik Cs. – Tóth O. (2008): Feminizmus helyett familizmus. *Demográfia*, 51(4): 307–328.
- Dupcsik Cs. (2012): A családdal és a nemi szerepekkel kapcsolatos ideológiák, különös tekintettel a familizmusra. *Demográfia*, 55(2-3): 123–135.
- Fallon, B. J. – Bowles, T. V. (1997): The effect of Family Structure and Family Functioning on Adolescents' Perceptions of Intimate Time Spent with Parents, Siblings and Peers. *Journal of Youth and Adolescence*, 26(1): 25–43.
- Guryan, J. – Hurst, E. – Kearney, M. (2008): Parental Education and Parental Time with Children. *Journal of Economic Perspectives*, 22(3): 23–46.
- Harcsa I. (1996): *Az ifjúság életkörülményei. Gyermek a családban – Családok közötti együttműködés*. Társadalomstatisztikai füzetek 17. Budapest: KSH.
- Harcsa I. (2014): *Családi kohézió – Szülők és gyerekek társas együttléte a mindennapok világában. A gyermeces családokban élők időfelhasználása*. Műhelytanulmányok 5. Budapest: KSH.
- Harcsa I. – Monostori J. (2012): Családi struktúrák az életciklusban. In Kolosi T. – Tóth I. Gy. (szerk.): *Társadalmi Riport, 2012*. Budapest: TÁRKI, 65–90.
- Kapitány B. – Spéder Zs. (2012): Gyermekvállalás. In Óri P. – Spéder Zs. (szerk.): *Demográfiai portré*. Budapest: KSH, 31–43.
- Miller, L. A. – Tucker, C. (1993): The Intrahousehold Communications Study: A Typology of Family Cohesion. http://www.amstat.org/sections/srms/proceedings/papers/1993_159.pdf
- Murinkó L. (2010): Mitől lesz valaki felnőtt? A családi szerepátmenetek és az önállóvá válás szerepe a felnőtté válás megítélésében. *Demográfia*, 53(1): 7–37.
- Olson, D. H. – Sprenkle, D. H. – Russel, C. S. (1979): Circuplex Modell of Marital and Family Systems: I. Cohesion and Adaptability Dimensions, Family Types, and Clinical Applications. *Family Process*, 18(1): 3–28.
- Österbacka, E. – Merz, J. – Zick, C. D. (2012): Human Capital Investments in Children – A Comparative Analysis of the Role of Parent-Child Shared Time In Selected Countries. *Electronic International Journal of Time Use Research*, 9(1): 120–143.
- Pongrácz T.-né – S. Molnár E. (2011): A nemi szerepmegosztásról, a családi élet és a munka összhangjáról alkotott vélemények változása 2000–2009 között. In Pongrácz T.-né (szerk.): *A családi értékek és a demográfiai magatartás változásai*. Budapest: KSH, 95–112.

- Pongrácz T.-né – Murinkó L. (2009): Háztartási munkamegosztás. Azonosságok és különbségek Európában. In Nagy I. – Pongrácz T.-né (szerk.): *Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről*. Budapest: TÁRKI/ Szociális és Munkaügyi Minisztérium, 95–116.
- Sayer, L. C. – Bianchi, S. M. – Robinson, J. P. (2004): Are Parents Investing Less in Children? Trends in Mothers' and Fathers' Time with Children. *American Journal of Sociology*, 110(1): 1–43.
- Schneider, N. (2009): Az európai családok sokfélesége. *Demográfia*, 52(4): 267–282.
- Spéder Zs. (2011): Ellentmondó elvárások között. Családi férfiszerepek, apaképek a mai Magyarországon. In Pongrácz T.-né (szerk.): *A családi értékek és a demográfiai magatartás változásai*. Budapest: KSH, 129–148.
- Somlai P. – Tóth O. (2002): A házasság és család változásai az ezredforduló Magyarországon. *Educatio*, 11(3): 339–348.
- Szél Bernadett (2010): *A párkapcsolati összetartást segítő minták elemzése*. Ph. D. értekezés, Budapesti Corvinus Egyetem, Szociológia Doktori Iskola, Budapest.
- Turtiainen, P. – Karvonen, S. – Rahkonen, O. (2007): All in the Family? The Structure and Meaning of Family Life among Young People. *Journal of Youth Studies*, 10(4): 477–493.
- Uruk, A. C. – Sayger, T. V. – Cogdal, P. A. (2007): Examining the Influence of Family Cohesion and Adaptability on Trauma Symptoms and Psychological Well-Being. *Journal of College Student Psychotherapy*, 22(2): 51–63.